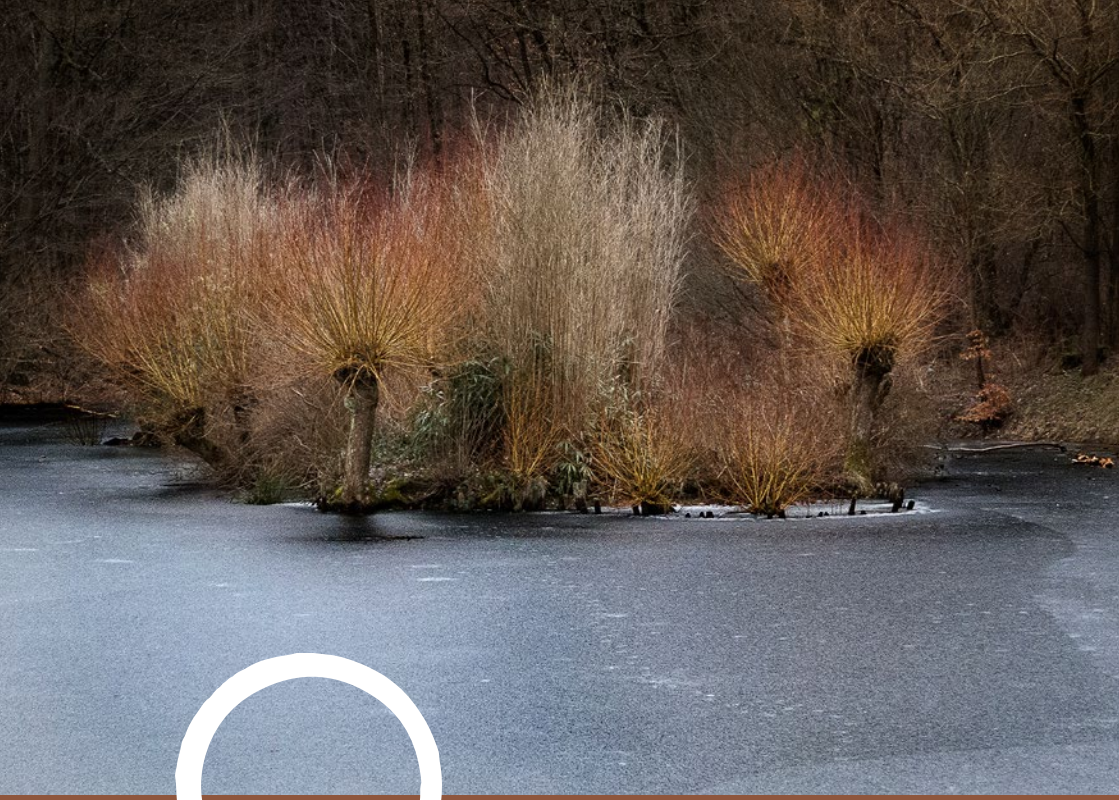

KANZEON

sangha winterschrift

jrg. 8 - 2015

ZEN CENTRUM ROTTERDAM

INHOUD
Kanzeon sangha winterschrift

jrg.8 - nummer 2

05 WELKOM

06 PELGRIMEREN OP HET KUSSEN
GRETHA AERTS

10 THEOD. H. BOOMZINGER
THEERUIMTE-EXPO

12 SCHRIJVEND NAAR ONTWAKEN
GEROLF T' HOOFT

22 VIJF HAIKUS VOOR NAGARJUNA
ROB FRANK

26 VERSLAG BOEDDHAFESTIVAL ROTTERDAM
PRABODH JONGEPIER

30 OP STELEN / FOTO-ESSAY
HANS JANSSEN

32 DE GOEDE LERAAR LIEGT DE WAARHEID
TJEU VAN DEN BERK

COLOFON

ZEN CENTRUM ROTTERDAM KANZEON | Noordsingel 168 |
3032 BK Rotterdam | www.zenrotterdam.nl | info@zenrotterdam.nl

Informatie
MARLI LINDEBOOM 010 418 63 42 | THEO MILTENBURG 010 434 07 73

Redactie
LEO HUIJG 010 476 87 37 | Leo.huijg@kpnplanet.nl
PRABODH KENSHIN JONGEPIER 010 418 21 09 | p.a.jongepier@planet.nl
MARIËTTE KAMPHUIS 06 18754047| mariette.kamphuis@xs4all.nl
HANS SCHOEN 010 466 57 13 | hans.schoen@planet.nl

Ontwerp vormgeving STUDIO MINKE THEMANS | www.minkethemans.nl
Vormgeving MARIËTTE KAMPHUIS

Coverfoto RON VAN BRIEMEN

Bevroren bosven
De wilgen in het midden
gloeien langzaam na.

RON VAN BRIEMEN

WELKOM

Dit Kanzeon Sangha Winterschrift is inderdaad winters. In die zin dat de winter het onzichtbare zichtbaar maakt in al zijn eenvoud. In kale bomen krijgen we het karakter van hun structuur te zien. Onthulling loopt dan ook als een verbindende draad door de artikelen. Ook de beeldende bijdragen (foto-essay, haiku's en expositie) zijn vrij 'to the bone'. Kern van dit nummer zijn de lezingen van de middag ter ere van het oeuvre van Nico Tydeman op 5 september 2015. Zijn uitgever Gerolf T'Hooft duidt de plaats van de auteur in zijn boeddhistische fonds. Tjeu van den Berk analyseert wat de essentie is in de relatie tussen leraar en leerling aan de hand van Nico's opvattingen daarover. Zijn samenvattende woorden zijn exemplarisch voor deze relatie die mede het hart van de zenbeoefening vormt:

"Men mag zich een leraar wensen: die een ritueel met ons kan uitvoeren, die in ons de leraar respecteert, die weet te zwijgen, die ons niet voorhoudt wat we voor waar moeten houden, en die ons voortdurend voor de voeten loopt als een grote ontregelaar van alles wat ons het ervaren van het 'wonder van de losse olifanten' in de weg kan staan."

In deze donkere dagen een verhelderend betoog dat zin geeft.

LEO, PRABODH, MARIETTE & HANS

PELGRIMEREN OP HET KUSSEN

Kort geleden vond ik in een boekhandel in Zwolle het boek 'De god van het lopen' van Ineke Albers. Het boek beschrijft de training van monniken in een Japans klooster op de Berg Hiei. Onderdeel van hun training is 100 nachten achtereen een 35 kilometer lange voettocht (pelgrimeren) over een berg maken terwijl bij de vele heiligdommen precies omschreven rituelen uitgevoerd worden, om tot een staat van verlichting te komen. Deze training mag pas plaats vinden na intensieve voorbereidingen.

In dit boek kwam ik de term shugyõ tegen. In het Engels wordt dit vertaald met self-cultivation en het zou omschreven kunnen worden als transformatie door voortdurende herhaling (van ...); een vorming van de geest en het cultiveren van een ethische levenshouding.

Shugyõ

Shugyõ is van oorsprong een boeddhistisch begrip dat aanvankelijk alleen meditatie en een monastieke levenswijze aanduidde, maar later ook werd gebruikt voor de beoefening van de kunsten (zoals kalligrafie, ikebana, papierscheppen, pottenbakken, tuinieren) en de vechtsporten (aikido, judo)

Het duidt altijd op een fysieke activiteit, een langdurige oefening die niet alleen het aanleren van een technische vaardigheid (vakmanschap) ten doel heeft, maar ook de algemene karaktervorming en de ethische ontwikkeling van de lerende. Het hoogste doel van shugyõ is de staat van verlichting, het Boeddhaschap (meesterschap) te bereiken. Integratie van lichaam en geest, een volmaakte eenheid.

Deze integratie toestand wordt ook wel geen-geest genoemd. Omdat het lichaam zich door oefening de gewenste technische en ethische bekwaamheden letterlijk 'eigen' heeft gemaakt – de vaardigheden zijn eigenschappen van het lichaam geworden – is een 'sturende' geest overbodig geworden.

Het onderscheid object/ subject tussen beoefenaar en zijn oefenstof is opgeheven. Men is één met de bloemen die men schikt, de kalligrafie die men tekent, of de meditatie die men beoefent. De bloem schikt zich, het teken schrijft zich en het leven, leeft zich. Ongehinderd, ongebonden, vrij, vibrerend, 'perfect' zoals het is.

Sesshin

Sesshin betekent lichaam(heart) en geest(mind) bijeen brengen. Shin betekent heart/mind. In het woord Shin is lichaam en geest al één. In het Japanse mensbeeld is lichaam en geest een eenheid, maar toch moet een mens er aan werken om de eenheid tot realisatie te brengen. In het Westen zijn we door onze Joods-christelijke cultuur gewend om lichaam en geest als gescheiden te zien. We leven vooral in het hoofd en maar matig in ons lichaam. En zoals hierboven verwoord is de toegang tot meesterschap, waarin lichaam en geest een volmaakte eenheid vormen altijd het oefenende lichaam. Om meesterschap te bereiken is veel oefening nodig.

Ideaal gezien is de dagelijkse beoefening van zazen aan te bevelen. We herinneren ons er dan iedere dag aan, door aandachtig en opmerkzaam aanwezig te zijn, dat we AL-EEN zijn.

Door wekelijks naar de zendo te komen ontmoeten we mede reizigers op het pad. Ondersteuning, inspiratie en ontmoeting verbreden onze weg van alleen naar VERBONDENHEID en EENHEID.

Sesshin, waarin we een aantal dagen ondergedompeld worden in het pelgrimeren op een kussen laat ons de weidsheid en de diepte van menselijk bestaan ervaren in een geconcentreerde vorm. Door zo min mogelijk afleiding die we gewoonlijk in ons dagelijkse leven wel hebben, zoals de boodschappen, huisgenoten, familie, werk en TV, krijgen we de kans om direct de werking van lichaam en geest te observeren.

We hoeven niet na te denken of we dit of dat willen, de structuur van de dagen zijn gegeven. Kunnen we ons hier aan overgeven. Het lichaam en de geest bijeen gebracht, beoefenen we in stilte aanwezig zijn bij wat is. We zitten, lopen, staan, liggen, luisteren, proeven, zien, ruiken, voelen,

reciteren, buigen, ervaren. Ons hele wezen is betrokken. Ook al zitten we stil op een kussen en doen we geen stap buiten de kloosterpoort, we pelgrimeren langs onverwachte, onbevroede en ongekende landschappen.

Luister naar Ryokan (Japan, 1758):

In de stilte bij het open raam
Zit ik in formele meditatie en draag mijn monnikskleed
Navel en neus in één lijn,
Oren parallel aan de schouders.
Maanlicht stroomt de kamer in
De regen stopt, maar de dakrand drupt en drupt.
Perfect dit moment-
In de onbegrensde ruimte verdiept zich mijn weten.

BERGEN 23 NOVEMBER, GRETHA MYOSHIN AERTS

wandkleed klooster Wahlwiller (Mariette Kamphuis)

wetend: niet wetend
in de open poortenwoning,
die ik werd en word,
woont tijdloos, plaatsnaamloos
een grenzenvrij thuisdomein
van stil luisterend mededogen.

mijn zacht dansende ademstromen
brengen mij er onverwacht, ongemerkt
heel even.
zijn er dan nog muren?
vrij dansend tot in hun leegte?
wetend: niet wetend?

THEOD. H. BOOMZINGER

Tekening Sunyata - Volleegte huis, z.j. (www.theohoogwerf_boomzinger.nl)

SCHRIJVEND NAAR ONTWAKEN

GEROLF T'HOOFT

Op zaterdag 5 september 2015 organiseerde Zen Centrum Rotterdam een middag gewijd aan het geschreven oeuvre van Nico Tydeman, dat inmiddels meer dan tien boeken en ruim veertig jaar omspant. Uitgever Gerolf T'Hooft (Milinda/Osaka) sprak daarbij de volgende tekst uit:

De samenwerking van uitgeverij Osaka met Nico begon meer dan 16 jaar geleden. Ik had uitgeverij Asoka opgericht in 1995 en in het najaar van '96 verschenen onze eerste vier titels. Het was een spannende tijd. Een tijd van pionieren. Nooit eerder was er in het Nederlands taalgebied een uitgeverij die zich uitsluitend toelegde op publicaties over boeddhisme. Maar de tijd leek er rijp voor. Tot op dat moment doken boeken over boeddhisme, over zen of oosterse filosofie sporadisch op in de fondslijsten van voornamelijk esoterische uitgevers. Ondanks het feit dat er zowel in het Duitse als in het Engelse taalgebied toen al sprake was van een groeiend aantal titels op dit vlak, bleef het aanbod in het Nederlands relatief beperkt. Het boeddhisme stond eind jaren '80, begin jaren '90 in Nederland en Vlaanderen nog behoorlijk in de kinderschoenen. Tegen het eind van de jaren '90 kwam daar duidelijk verandering in. Een eerste grote doorbraak was de start van de televisie-uitzendingen van de BOS, begin 2001; inmiddels vijftien jaar geleden! Het boeddhistisch landschap is sindsdien ingrijpend veranderd. En ik hoop dat ook de uitgaves van Asoka daar een bescheiden bijdrage aan hebben geleverd.

We hebben sinds het begin van de uitgeverij meer dan 300 boeken gepubliceerd die uitdrukking geven aan de Dharma, een spirituele cultuur die teruggaat tot de historische Boeddha van de zesde eeuw voor Christus. Een spirituele traditie die zich in een proces van vele eeuwen vanuit India over geheel Azië heeft verspreid en zich heeft genesteld in de meest uiteenlopende culturen. Wat tegenwoordig wordt aangeduid als 'boeddhisme' is dan ook een vlag die een veelsoortige lading dekt. De Dharma als stroom heeft een vrij duidelijk aanwijsbare bron, maar in de loop van haar ontwikkeling hebben zich talloze zijrivieren en stromen op haar aangesloten. Het is in sommige gevallen niet meteen duidelijk hoeveel van de oorspronkelijke intenties is overgebleven en in welke mate nieuw toegevoegde elementen, visies en praktijken, werkelijk resoneren met de basis-intuïties van Gotama. Een vraag die ook in relatie tot zen – toch een van de latere ontwikkelingsfasen in de geschiedenis van het boeddhisme in Azië – regelmatig is en nog steeds wordt gesteld.

Ik was als beginnend uitgever dan ook blij verrast toen Nico mij, ik denk eind '98, een manuscript aanbood. Eerdere boeken van zijn hand – *Zitten, de praktijk van zen* en *Vormen van oneindige leegte* - waren bij Karnak verschenen en het was destijds een goed gebruik onder uitgevers om geen auteurs bij elkaar weg te halen. De mores op dat vlak zijn de laatste tijd, onder toenemende commerciële druk, wel wat veranderd. Nico gaf echter aan dat er wat dat betreft geen probleem was en ik mij vrij kon voelen het manuscript uit te geven, althans, als ik het wat vond... Ik kende zijn eerdere werk. Dat ging toch vooral en uitsluitend over zen. Dit was duidelijk andere koek – 'een proeve van spirituaiteit', 'stamelend verkennen van de contouren van het mysterie van het leven'. Hier was iemand aan het woord die over de grenzen van zijn eigen traditie heen, tastend op zoek ging naar de eigen plaats van spiritualiteit en de universele verbondenheid ervan met het gewone dagelijkse leven. Nico bleek niet alleen vertrouwd met de bevrijdende kracht en de spirituele rijkdom van de Japanse zentraditie maar was zich vooral bewust van het feit dat die rijkdom en die kracht zich ook op andere plaatsen en via andere wegen liet ontsluiten. Het was fascinerend om te zien hoe hij in het manuscript, dat later verscheen als '*Dansen in het duister*', openlijk zijn eerste voorzichtige schreden zette buiten de geijkte zenpaden en zijn lezers plaatste voor de notie van existentiële verantwoordelijkheid van Emmanuel Levinas, een hedendaagse Franse filosoof, een Joodse denker en fenomenoloog van de intersubjectivitet. Ook de christelijke mystiek komt er uitdrukkelijk aan de orde. De theologie van Johannes van het Kruis beschrijft op een geheel eigen wijze de dynamiek van het

geestelijke pad en de rol van de liefdevolle contemplatie. In dit boek komt ook een ander kenmerk van Nico's leven en schrijven aan de oppervlakte, namelijk zijn grote belangstelling en interesse in bronnen. Ik ken weinig zenleraren die zich verdiepen in de oude Pali-teksten, de canonieke bronnen van het theravada-boeddhisme, maar Nico is er zeker een van. In '*Dansen in het duister*' graaft hij in de Chinese Ch'an naar de essentie van bevrijdende communicatie en loopt daarmee vooruit op zijn meest recente grote werk over transmissie. Maar '*Dansen*' is veel meer dan een verzameling erudiete essays, maar vooral een poging de inzichten uit onderling heel verschillende tradities te verbinden met de realiteit van het dagelijks leven. 'Hoe wonderbaarlijk! Hoe wonderbaarlijk! 's Morgens sta ik op ... en 's avonds ga ik weer naar bed.'

Nico zal zich ongetwijfeld herinneren hoe enthousiast ik destijds op het manuscript reageerde. Ik beschouw het nog steeds als een van de inhoudelijk rijkste boeken die we hebben uitgegeven, tijdloos en daardoor immer actueel. Naar aanleiding van het tienjarig bestaan van de uitgeverij zijn er in 2005 tien jubileum-pockets verschenen. Het was van meet af aan duidelijk dat '*Dansen*' in die reeks zou worden opgenomen.

Dat was 1999. Toen bleef het even stil. Een broedende kip moet je niet storen. In 2004 brachten we met Asoka de heruitgave van Nico's boekje over de plaatjes van de os. Een jaar later had Nico een nieuw manuscript klaar. Ook daarin werd zijn grote fascinatie zichtbaar voor alles wat met communicatie te maken heeft, het mysterie van de taal, van overdracht, uitwisseling, woorden, intenties en betekenis. De focus lag ditmaal op de methode van koanstudie die in somige zenscholen gebruikt wordt als oefenweg. Met dit onderwerp raakt Nico tevens de kern van oudste boeddhistische traditie. De essentie van de Dhamma zoals die in de Pali-teksten bewaard is gebleven heeft volgens Gotama te maken met het tot stand komen van wat wordt aangeduid als 'sammaditthi', wat vertaald kan worden met 'juist inzicht'. Het is de eerste factor van het zogenoemde edele achtvoudige pad, het begin van alles, de bodem onder

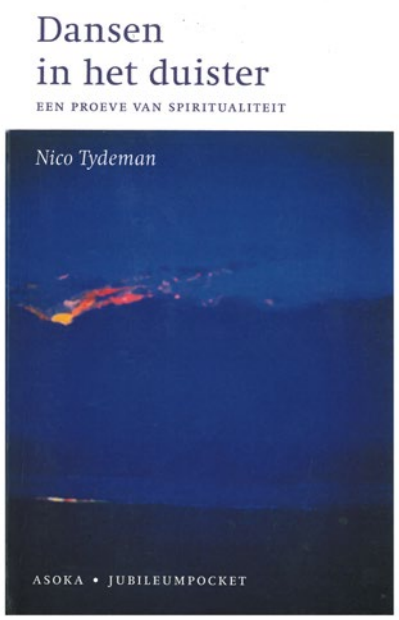

het hele project. Het is zeer opmerkelijk dat er in de oude teksten maar op één plaats gesproken wordt over hoe dat inzicht tot stand komt. In de Pali-canon vind je talloze uitweidingen over de aard, de rol en de gevolgen van 'juist inzicht', maar slechts op één plaats wordt antwoord gegeven op de cruciale vraag hoe je als mens überhaupt tot dat inzicht komt. Dat lijkt vreemd, maar wordt een stuk begrijpelijker zodra je je realiseert dat het gros van de toespraken, de sutta's, die in de Canon zijn samengebracht niet gericht zijn aan 'buitenstaanders' maar aan 'insiders', doorgaans monniken en nonnen die reeds tot juist inzicht

waren gekomen. Dit gegeven leidt tot op de dag van vandaag tot de grootst mogelijke verwarring. De beschrijvingen in de oude canon laten er namelijk geen enkel misverstand over bestaan dat de doorbraak van juist inzicht beschouwd moet worden als een onomkeerbare gebeurtenis met verstrekkende gevolgen. De toestand voor en na zijn fundamenteel verschillend. Poëtisch wordt het onder meer aangeduid als het opengaan van het oog van de Dhamma, als het 'zien' van afhankelijke oorsprong, als het opgenomen worden in de stroom. Vóór het bereiken van juist inzicht ben je 'puthujjana', door en door gevangen in de zichzelf verhullende dynamiek van onwetendheid. Tot wat voor meditatieve topprestaties een puthujjana ook in staat is, het leidt allemaal tot niets, althans, het leidt voortdurend tot meer van hetzelfde: dukkha en nog eens dukkha. Pas vanaf het moment dat voor het eerst werkelijk wordt gezien hoe de structuur van de persoonlijke ervaring in elkaar steekt ben je, volgens Gotama, in staat om te leren en een begin te maken met de oefenweg naar volledig ontwaken. Met andere woorden: je moet wakker zijn om wakker te worden. Als dat geen koan is... En daar ligt dus ook de verwarring: de instructies, beschrijvingen, analyses en beoefeningen die we in de sutta's lezen, zijn uitsluitend bedoeld voor wie al wakker is en juist op grond daarvan in staat is wakker te blijven. Iemand met juist inzicht wordt in de teksten dan ook aangeduid als ariya-savaka, edele leerling, iemand die voor het eerst tot leren – in de zin van de Dhamma – in staat is. Juist inzicht wordt wel eens vergeleken met een Gestalt-switch, in een en hetzelfde beeld zie je ineens een andere figuur of gestalte. Je ziet hetzelfde maar toch volledig anders. Wie dit eenmaal weet kan vrijelijk switchen tussen beide percepties, maar je moet het dus wel weten. En zelfs als je het weet gaat het niet vanzelf, het vraagt een bewuste mentale inspanning. Toegepast op de Dhamma is het dan ook niet verwonderlijk dat je zonder juist inzicht moeilijk echt 'chocola kan maken' van wat de sutta's communiceren. De historisch Boeddha raadde wat dit betreft niet voor niets de grootste voorzichtigheid aan. Wie de Dhamma 'verkeerd' benadert (lees: zonder juist inzicht) verkeert in de situatie van een man die een slang probeert te vangen en haar bij de staart grijpt in plaats van vlak achter haar kop. De gevolgen laten zich raden...

Maar hoe ontstaat dan juist inzicht? Zoals gezegd wordt in de canon die vraag maar op een manier beantwoord. In het boek van de tweetallen van AN lezen we: 'Monniken, er zijn deze twee voorwaarden voor het oprijzen van de juiste zienswijze. Welke twee? De uitspraak van een ander en grondige aandacht. Dit zijn de twee voorwaarden voor het oprijzen van de juiste zienswijze.'

En hier komen we bij Nico's fascinatie voor communicatie en transmisse: er staat: 'de uitspraak van een ander'. In het Pali staat er: 'parato ghoso', het woord, het geluid van iemand anders, de ander, de overkant. En dat in combinatie met 'yoniso manasikara', zorgzame, grondige, naar binnen gekeerde, op de kern gerichte aandacht, oplettendheid. 'Yoniso' betekent letterlijk 'baarmoederlijk'. Doorslaggevend is in dit verband niet zozeer het vernemen van de stem van de overkant op zich, maar feit dat deze informatie op een specifieke manier wordt 'verwerkt'. In dezelfde reeks tweetallen staat namelijk ook: 'Monniken, er zijn deze twee voorwaarden voor het oprijzen van een verkeerde zienswijze. Welke twee? De uitspraak van een ander en zorgeloze aandacht. Dit zijn de twee voorwaarden voor het oprijzen van een verkeerde zienswijze.' Dit is wat de Boeddha ook wel 'het wonder van de belering' heeft genoemd. Op de vraag of hij in wonderen geloofde antwoorde hij dat er maar een echt wonder is, dat een mens in staat is te leren hoe hij kan ontwaken en eenmaal wakker kan leren hoe hij wakker kan blijven. Overdracht is mogelijk. Hoe dat precies werkt, laat zich niet eenduidig en definitief bepalen. Een ding is zeker. De aanleiding, het bericht, de boodschap, de aanwijzing komt 'van de overkant'. Aan ons de inspanning, de opdracht haar zorgzaam te overwegen, de taak onze ervaringswerkelijkheid te leren zien door een geheel andere bril, een manier van kijken aan te nemen die we van nature niet aannemen, ja zelfs tegen onze meest basale psychologische intuïties indruist.

Wachtend, tot het klikt en we met en zonder bril dezelfde nieuwe werkelijkheid zien.

Nico's koan-boek gaat in wezen over dit mysterieuze fenomeen. Hoe woorden, of zelfs gebaren, in staat blijken vastgeroeste denk- en waarnemingspatronen open te breken en een en dezelfde werkelijkheid in een nieuw licht te stellen. Koan-studie als de discipline van het openbreken, het kraken van geconditioneerde noten. Of zoals de onortodoxe monnik Ñanavira in een van zijn brieven schreef: 'ignorance cannot be pulled out like a nail, it needs to be unscrewed'. Geduld, volharding, wachten, uithouden; het hoort erbij.

Niet alleen bevrijdende communicatie, maar ook dialoog.

In 2010 publiceerden we de gesprekken tussen Nico en Maarten Houtman, z'n oude vriend op de zenweg. Ook hier spreekt de titel weer boekdelen: geen meester, geen leerling. Ook hier gaat het over leren, overdracht, samen onderzoeken, samen ergens in doordringen, samen er uit komen... De uitgetikte gesprekken lagen al lange tijd in een la. De tijd drong. Ook Maarten was erg blij met het verschijnen. Het boek werd feestelijk ten doop gehouden in de zendo in Amsterdam

'*De gouden karper is uit het net*' was een tussenstap, meer op verzoek en met medewerking van anderen om de vele artikelen die Nico in de afgelopen decennia her en der had gepubliceerd aan de vergetelheid te ontrukken en in een kloeke bundel samen te brengen. Een schitterend geheel waarin andermaal de veelzijdigheid, de brede interesse, het diepgravende, zoekende, verkennende karakter van Nico's schrijven naar voren komt. Nergens worden onwankelbare posities ingenomen. Met grote voorzichtigheid benadert Nico zijn onderwerpen en neemt de lezer mee aan de hand van bewust gekozen formuleringen en met een uitgesproken gevoel voor taal, stijl en nuance. De kracht van Nico's teksten heeft volgens mij vooral te maken met de wijze waarop hij formuleert en zijn schrijven wordt niet louter gedreven door informatie-overdracht en/of informatiedichtheid. In het karper-boek is dat mooi te zien en te volgen in de tijd, van de vroege jaren '80 tot op heden.

Het verbaasde mij dus ook niet dat Nico mij op zekere dag vertelde dat hij naarstig aan het werk was aan een groot boek over de relatie leraar-leerling. In november 2013 verscheen '*Transmissie en transcendentie*', Nico's rijk gedocumenteerde bespiegelingen over inwijding, leraar en leerling. In ruim 400 pagina's sluit zich andermaal de cirkel van

het leven. Het komt vaker voor dat zoekers die de traditie waarin ze geboren werden verlaten, via de omweg van een andere traditie, weer terugkeren naar het beginpunt en met nieuwe ogen de rijkdom van het eigene herontdekken. Zen kent dit ook: bergen, geen bergen, weer bergen. In zijn grote transmissie-boek beschrijft Nico de weg van de myste zoals die in de meest uiteenlopende tradities gestalte heeft gekregen, het universele karakter van de daarbij horende ervaring van het transcendente, en de dynamiek van de leraar-leerling verhouding met alle mogelijkheden en valkuilen van dien. Zen biedt geenszins een gepriviligeerde entree tot de integratie van het transcendente. Ook muziek, schilderkunst en literatuur staan bol van vingerwijzingen naar de maan en geven op indrukwekkende wijze expressie aan de zoektocht van de mens naar zijn lot en bestemming. Wie oren heeft die hore!

Ik heb het al die jaren een ongekend privilege gevonden betrokken te zijn bij Nico's schrijven naar ontwaken. Ik hoop dat het vele heeft weten te inspireren de sprong te wagen.

NAJAAR 2015, GEROLF T'HOOFT

VIJF HAIKUS VOOR NAGARJUNA

Al vele jaren ben ik gefascineerd door het leven en denken van Nagarjuna. Binnen de Boeddhistische geschiedschrijving heeft hij welhaast mythische proporties gekregen. Hij zou een tantristische sjamaan zijn geweest. Volgens andere bronnen was hij een wijsheidsleraar die zijn kennis van de Boeddha zelf heeft ontvangen, overgebracht door slangen die vele eeuwen onder de grond leefden alvorens weer bovengronds te komen, om de kennis aan hem over te dragen. Naar meer profane inzichten was hij slechts een eenvoudige Boeddhistische monnik die in de tweede eeuw na Christus leefde in de buurt van Nalanda, een plaats in Noord-India.

Hij heeft in ieder geval een grote ontwikkeling, het Mahayana, in het Boeddhisme teweeg gebracht. Hij ging zo ver in het doorgronden van de leer van de Boeddha, dat hetgeen hij te zeggen had niet meer in gewone taal uit te drukken was. De taal in zijn geschriften lijkt dan ook meer op poëzie dan op proza.

Zijn belangrijkste werk draagt dan ook de titel 'Verzen uit het Midden'. Hierin voltrekt zich, althans zo zie ik het, een denkbeweging vanuit het begrip van het niet-zelf in jezelf naar de leegte der dingen, de leegte van de leegte, de twee wereldvisies die elkaar tegenspreken en toch tegelijkertijd waar zijn, en de natuurloze natuur van de Boeddha. Hierbij is het van belang te beseffen, dat 'leegte' niet 'het niets' of 'niet zijn' betekent, maar 'het zonder eigen bestaan zijn' betekent.

Dit 'zonder eigen bestaan zijn' komt voort uit de 'voorwaardelijkheid van alles wat is', ook wel omschreven als het 'in samenhang en onderlinge betrokkenheid oprijzen uit de leegte' (pratitya samutpada). De leegte is dan ook geen toestand, maar een weg: de Middenweg.

Een passage die typisch is voor de taal en het denken van Nagarjuna is deze:

Hoe kan het stromen
zonder dat het al stroomde,
nu stroomt,
of later zal stromen?

eïnspireerd door zijn gedachtengoed en in een poging om zelf deze denkbeweging door te maken en tot uitdrukking te brengen, heb ik de hierna volgende vijf haikus geschreven.

ROB FRANK

VIJF HAIKUS VOOR NAGARJUNA

voordat ik het wist
had ik mijn selfie gewist
ben ik niet doodloos?

een lege spiegel
geen hoofd dat zich daarin ziet
al weet het dat niet

stappen lopen niet
noch de staploos lopende
lopen gaat vanzelf

als de mooiste bloem
het eerst wordt geplukt laat dan
mijn hoofd een vaas zijn

wie is jij of ik
die in zich een ander ziet
ware het niet wij?

Fluit spelende slangenbezweerder (Yashima Gakutei, 1833)

BOEDDHAFESTIVAL ROTTERDAM

30 AUGUSTUS 2015 IN CENTRUM DJOJ

Ons Zen Centrum Rotterdam maakt deel uit van het nu nog virtuele 'Boeddhahuis', dat mogelijk ooit nog eens een fysiek gebouw wordt. Dit Boeddhahuis verenigt negen Rotterdamse boeddhistische groepen. Vertegenwoordigers van deze verschillende sangha's komen een of twee keer per jaar bij elkaar.

Vanuit het Boeddhahuis ontstond de wens om zich te manifesteren en mogelijk ook maatschappelijk iets te gaan betekenen voor deze regio. Het op 30 augustus in Centrum Djoj georganiseerde Boeddhafestival Rotterdam was een aanzet om mensen kennis te laten maken met het boeddhisme en Rotterdamse beoefenaars.

Het festival trok tweehonderd bezoekers en werd geopend door de voorzitter van Zen Centrum Rotterdam, Marli Lindeboom. Het programma bood een drietal plenaire lezingen en in de acht zalen van Djoj vonden workshops en presentaties plaats door de verschillende boeddhistische groepen. Puntsok Chö Ling en de Vipassana groep waren present, groepen waar we al eerder kennis mee maakten in ons Kanzeon schrift. Verder waren aanwezig: Zen groep Zero met Maurits Hogo Dienske (leraar van het International Zen Institute) en de Rotterdamse Sangha vanThich Nhat Hanh met onder andere Wendy Bockman. Wendy gaf gedurende de dag Mindful yogales. In de filmzaal vond een doorlopende demonstratie ikebana (bloemschikken) plaats. Namens Zen Centrum Rotterdam leidden verschillende leden van ons bestuur (Joost, Marcel, Gretha en Marli) een sessie.

Sensei Gretha Aerts: 'Woorden van inspiratie'

In haar lezing stelde Gretha ons voor een paar dilemma's. Stel: er zit een tijger achter je aan. Hangend aan een tak zie je de tijger onder je grommen en twee muizen knagen aan de tak. Wat doe je? Dit is een schets van ons leven. Er is geen oplossing in dit ongewisse. En toch is het zaak om aanwezig te zijn en om los te laten.

Zen stelt dat jij, ik en alle mensen, het hele universum reeds verlicht zijn. Perfect, compleet. Hoezo? Dat is nogal wat. Is ziekte perfect? Niet vanuit het relatieve ik-standpunt. Je weet niet wat er gaat gebeuren. We maken ons zorgen hoe het zou kunnen gaan in plaats van te vertrouwen op een antwoord in de situatie. Dat is vertrouwen in niet-weten. Het absolute standpunt. Door je over te geven aan het niet-weten, kun je helen. Zen is een uitnodiging om stil te worden over iets dat met geen woorden te vatten is. Over het geheel waarvan ik een deel ben. Er is geen afscheiding tussen mij en de hele werkelijkheid. In iedere cel zit de hele werkelijkheid.

Sebo Ebbens: Rotterdam ligt niet in Tibet

Sebo Ebbens van Nalandabodhi Nederland gaf ons in zijn lezing 'Drie kenmerken van een (Tibetaans) boeddhistisch pad' mee. Het onderstaande is een deel van de toen uitgereikte tekst. In het Tibetaans boeddhisme wordt gezegd dat het lopen van een boeddhistisch pad drie kenmerken kent:

De motivatie om het pad te lopen

De motivatie om een boeddhistisch pad te lopen is dat we de zekerheid ontwikkelen dat we het voortdurende gevoel van gedoe, ongemak in ons dagelijkse leven niet langer meer willen. We ontwikkelen die motivatie door ons gedoe/ongemak eerst te herkennen en daarna te erkennen. De beoefening van Shamatha (meditatie) speelt bij de ontwikkeling van die motivatie een belangrijke rol, omdat we onze geest eerst moeten temmen voordat we zien hoe we ons eigen gedoe creëren.

Mededogen

Mededogen is de behoefte om onszelf en anderen te helpen zich te bevrijden van hun lijden en gedoe. Mededogen nastreven en in praktijk brengen is een belangrijk kenmerk op het boeddhistische pad. Wat we in elk geval kunnen doen is dat we geen verder gedoe/ongemak bij anderen veroorzaken.

Wijsheid

Door de eerste twee kenmerken in praktijk te brengen, ontwikkelen we geleidelijk inzicht en wijsheid. We zien steeds beter hoe onze opvattingen en onze gewoontepatronen tot gedoe leiden en wat we moeten doen om dat anders aan te pakken. Uiteindelijk is het doel in het boeddhisme om contact te maken met de ware aard van onze geest / de boeddhawijsheid; het inherente mededogen en de inherente intelligentie die altijd in ons aanwezig is. Als we daar contact mee hebben, zijn we vrij. In die zin is het boeddhisme een pad naar vrijheid.

De essentie van de boeddhistische leringen is om de drie kenmerken in ons leven van alledag te brengen. Het doel: je gedoe, lijden of ongemak verzachten en aardiger of meedogender te worden naar jezelf en anderen. En, zo sprak Sebo Ebbens: Rotterdam ligt niet in Tibet! Karakteristiek in het Tibetaans boeddhisme is dat er yogi's, rijke altaren, veel goden, versierde zetels voor de Rinpoche's, uitgebreide beoefeningen, soms dagen lang, bestaan. Als we dat als essentieel voor het Tibetaans boeddhisme zien, halen we door elkaar wat de boeddhistische leringen zijn en wat de cultuur van de Tibetanen daar aan heeft toegevoegd.

Dat hoeft niet zo te zijn. We hebben dergelijke karakteristieken niet nodig om Tibetaans boeddhist te zijn. We kunnen volstaan met zitten op een stoel om vandaar uit te kijken wat we nog meer nodig hebben. Binnen Nalandabodhi wordt de benadering gezocht die de boeddhistische leer zo veel mogelijk in een Nederlandse-Rotterdamse context zet. We pleiten voor een Rotterdams boeddhisme: een goed geaard praktisch boeddhisme waar je wat aan hebt in je dagelijkse leven. Soms moet je studeren om goed te snappen wat er bedoeld wordt, soms moet je net iets verder gaan dan je gewend was.... Maar uiteindelijk moet het boeddhisme je helpen om een goed en mededogenvol leven te leiden met minder gedoe en ongemak. Moge het Boeddhafestival daar een bijdrage aan leveren.

Ik vind het wonderlijk te zien; al die visies op de leer van Boeddha!

PRABODH KENSHIN JONGEPIER

NB Er wordt inmiddels al gewerkt aan een tweede Boeddhafestival, op zondag 15 januari 2017. Save the date!

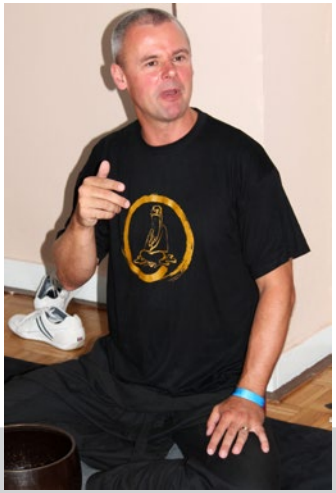

V.l.n.r. Marli Lindeboom, Gretha Aerts, Wendy Bockman, Joost Beving en Sebo Ebbens.

OP STELEN / FOTO-ESSAY

HANS JANSSEN 4 OKTOBER 2015

Elk jaar is het wel weer ergens raak op de met grote rechthoekige stenen bestrate oprit voor ons huis. Met een ongekende en ongeremde kracht schieten ze tussen de stenen omhoog uit de grond: inderdaad als paddenstoelen. Laten zich niet afstoppen. Het is opkomst en ondergang in vijf dagen. Het is explosief ego-gedrag.
Zo schiet een ondergrondse ongedifferentieerde energetische aanwezigheid opeens in de vorm om na zo korte tijd op de stelen te gaan wankelen en ten onder te gaan.

Aan het ziekbed van mijn moeder gezeten, slaat een zuster, die natuurlijk verpleegkundige heet, het laken en de dekens terug en zie ik onverwacht de blote benen van mijn moeder tot op een hoogte die ik nooit eerder zag. Haar benen als stelen waar haar leven op rustte. Meer en meer wankelend naar een onzekere toekomst. Maar ze loopt al niet meer op haar laatste benen. Overeind komen is er niet meer bij.
Energie in de vorm geschoten, dat is wat het is. Prachtig, ontroerend zelfs en heel eindig.

DE GOEDE LERAAR LIEGT DE WAARHEID

LEZING T.G.V. NICO TYDEMAN-OEUVREMIDDAG 5-9-2015
DOOR TJEU VAN DEN BERK

Transmissie en transcendentie is de titel van het laatste, prachtige boek van Nico Tydeman. Voor zover ik de literatuur nog overzie, uniek in zijn soort. Er staat niet: 'transmissie *van* transcendentie'.

Als ik hem goed begrijp, kan dat ook niet. Er staat niet zoiets als 'transmissie van transcendentie door de leraar aan de leerling.' Aan iemand anders het 'goddelijke' overdragen, staat haaks op vrijwel alles waar spirituele tradities over spreken. En zeker in de traditie van het Zenboeddhisme. Het goddelijke openbaart zich Zelf of niet. Dat kan via van alles en nog wat gebeuren maar niet door van alles en nog wat.

En toch ademt het hele boek de overtuiging dat goed leraarschap niet haaks staat op transmissie en transcendente, maar integendeel, er juist affiniteit mee heeft. Mijn vraag vanmiddag is dan ook: over wat voor leraarschap hebben we het dan, wil het toch ergens raakvlakken hebben met het mysterie dat Nico omschrijft, als datgene wat 'alles overstijgt wat de leerling omtrent zichzelf en de wereld geleerd, gehoopt en gevreesd heeft' ?

Het wonder van de losse olifanten

Ik introduceer deze thematiek aan de hand van het verhaal dat de auteur Willem Jan Otten in 1999 tijdens een voordracht vertelde aan een groep vrijzinnigen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij probeert in die voordracht rekenschap af te leggen over zijn bekering tot het katholieke geloof, in zijn leven ongetwijfeld een groots moment van transmissie en transcendentie. Hij weet echter bij voorbaat al dat hij er niet in zal slagen om dat moment van verlichting begrijpelijk voor te stellen. Het is al heel wat als hij zijn gehoor duidelijk kan maken waaróm dat niet lukt. Dat probeert hij te doen aan de hand van een verhaal over een numineus moment dat hem in zijn kinderjaren te beurt viel. Hij hoopt dat er daardoor in zijn publiek ergens iets mee gaat resoneren. Het is het verhaal van het 'wonder van de losse olifanten'. U zult merken dat het alles met leraarschap te maken heeft. Een prachtig verhaal. Ik citeer. Het is een vrij lang citaat.

'Eind jaren vijftig, vermoedelijk in het late voorjaar van 1959, greep aan de uiterste rand van de stad Amsterdam het volgende plaats. We schrijven de ondoorgrondelijke voortijd van onze beschaving, toen er in elke straat maar één televisietoestel stond waarop maar één programma te zien was. Ik was zeven en had mij, tegen het uitdrukkelijk verbod van mijn moeder in, aan een tocht de Scheldestraat over gewaagd, over de brede vluchtheuvel waarop de patat-fritestent stond, over het uitgestrekte, braakliggende terrein dat het Landje werd genoemd – en waar een jaar later de bouw zou beginnen van een uitdijend, glazen heelal dat thans de RAI heet -, en ten slotte was ik daar beland waar ik al helemaal niet geacht werd te zijn: in een moerassig areaal aan de voet van de Ringdijk. Deze dijk was, gezien vanuit ons huis in de Geulstraat,

het einde van mijn wereld, daar waar de wolkenpartijen begonnen. Toen ik de dijk had beklommen zag ik in de diepte, tussen de lage bosjes, olifanten.

Vier of vijf olifanten. Ze liepen los, en waren doodgemoedereerd, alsof ze reigers waren en zouden gaan en staan waar ze wilden. Ze schetterden niet, ze spoten niet met water over zichzelf. Ze drentelden wat, alsof ze de gewoonste zaak op de wereld waren, maar zij waren olifanten. Losse olifanten.

Dit is er dus, dacht ik, dit is wat er is aan de andere kant van de Ringdijk. Ik ben teruggehold, naar huis, want ik moest niet de enige blijven die dit wist. Ik holde het Landje over, langs de blauwe woonwagens die daar een dag eerder waren gearriveerd en waar in rode letters Sarassani op stond.

Thuisgekomen werd ik niet geloofd, althans niet door mevrouw Hop, die overdag in de huishouding hielp wanneer mijn moeder in de woonkamer muzieklessen gaf. Mevrouw Hop zei dat ik leed aan teveel fantasie, praatjes voor de vaak noemde ze dat, en ze zei dat ik niet zo moest schreeuwen, en dat ik bovendien helemaal niet het Landje over had mogen steken. Uit haar toon maakte ik op dat ze woedend was, maar dat ze het feit van de overtreding niet zou melden aan mijn moeder. Vervolgens werd ik door haar om een boodschap gestuurd. Sigaretten, voor mevrouw Hop zelf, in de zaak op de hoek van de Maasstraat.

‘s Avonds heb ik in bed nog mijn vijfjarige broertje trachten te overtuigen. Losse, zei ik. Er zijn daar losse olifanten. Hij antwoordde dat hij in de Niersstraat drie kamelen had gezien. Althans, Bennie en Eddie hadden die gezien. Losse? vroeg ik. Of vier, zei hij haastig. Met één bult? Dat was mijn strikvraag, bedoeld om mijn broertjes goedgelovigheid te ontmaskeren. Ja, met één bult. Zei Eddie. Maar Bennie had gezegd twee, geloof ik. Zei mijn broertje.

Als ik mij concentreer op de herinnering aan de olifanten dan kan ik ze nog zien staan, overtuigend en onverschillig en toch buitenmaats, maar het is me niet gelukt om de ervaring van heuse aanwezigheid die ze bij mij gewekt hadden mee te delen. Aan mevrouw Hop niet, aan mijn broertje niet, aan mijn klasgenoten de volgende dag niet, zelfs aan juffie Ruiter niet, die mij wel geloofde. Zij geloofde me, maar begreep me niet. Ten overstaan van de hele klas legde ze uit wie Sarassani was, en dat we zaterdagmiddag allemaal de olifanten te zien zouden krijgen, zittend op komieke krukjes. We zouden met de klas naar de matinee gaan. Juffrouw Ruiter geloofde me.

Maar voor mij was toen geloven nog lang niet wat het nu is: een kwestie, zijnde het raadselachtige, onbedwingbare, onlogische en bindende tegending dat zijn plaats naast weten, vergewissen en beseffen heeft heroverd.

Ik vroeg me op dat moment dus niet af of juffrouw Ruiter wel geloofde toen ze zei dat ze mij geloofde. Ze geloofde me op een wijze die dus eigenlijk weten is. Ze maakte de olifanten ‘echt’. Ik herinner me hoe er iets uit mij wegsijpelde toen ze mijn wonderfanten herleidde tot circusfanten.

Waren de olifanten dan niet echt? Ze waren er, maar op het moment dat er door anderen aan hen getwijfeld werd, besefte ik dat hun aanwezigheid in mijn ervaring een andere was dan die van vier reigers, als ik die op hun plaats gezien zou hebben. Er is een moment geweest waarop mijn verstand gezegd moet hebben: dit kan niet. Losse olifanten bestaan niet in Nederland. Maar mijn ervaring zei: zo is het hier.

De verklaring voor de olifanten is altijd voorhanden. We leven in een wereld die elk wonder, elke sensatie van doorbreking van de orde, zal kunnen herleiden tot realiteit. Een gedicht komt tot stand terwijl je een (tijdelijke, onverhoedse) overwinning boekt op je eigen scepsis. Er is bij Bommel een brug, gebouwd door ingenieurs. Er is bij Bommel een brug die Nijhoffs ervaring wordt. Naar de eerste kun je kijken. De tweede zie je. Of niet. En wat je ziet is nooit wat een ander ziet. Je kunt niet zeggen: lees jij voor mij het gedicht, of laat voor mij dit uitzicht tot je doordringen, of: bemin voor mij mijn geliefde.’ Einde citaat.

Het ‘wonder van de losse olifanten’ is een schoolvoorbeeld van wat we een numineuze ervaring noemen, een ervaring van transcendentie zo u wilt. Zo’n ervaring bestaat niet op basis van ons verstand, onze wil of omdat we braaf zijn geweest. Zo’n ervaring is volkomen gratuit. Wat we er van begrijpen is niet wat we ermee bedoelen. Anders dan bij andere vormen van weten kan dit weten niet door een ander worden overgenomen, doorgegeven of overgedragen worden. Daarvoor moet opnieuw het hele ervaringstraject worden afgelegd. En dat zal voor jou per definitie weer anders zijn, gezien jouw hele hebben en houwen.

We weten vanuit de traditie dat dit ervaringstraject wel enkele kenmerkende fasen heeft, klassieke overigens, in vrijwel alle spirituele tradities. Ze worden door Otten exemplarisch verwoord: eerst is daar desintegratie (het ontheemd raken), dan de illuminatie (het in vervoering raken) en vervolgens de re-integratie (het ‘bezeten’ thuiskomen).

Otten beschrijft desintegratie en illuminatie op een exemplarische manier. De regressie is zelfs geografisch na te trekken. Het kind verlaat het veilige pad dat hem zo op het hart gedrukt was en onderneemt ‘tegen het uitdrukkelijk verbod van zijn moeder in’ een ongewisse tocht, laat zelfs de vluchtheuvel achter zich, komt aan op braakliggend terrein dat uitloopt op een ‘moerassig areaal’, en komt zo aan ‘het einde van mijn wereld’. Wie uiterlijk zo van de gebaande weg afwijkt, is ook innerlijk afgeweken, en klimt vol bange vermoedens tegen de Ringdijk op, een grens die welhaast onherroepelijk is. Vanuit de Geulstraat gezien staat hij nu letterlijk ‘in de wolken’. Maar juist ook in zijn transcendentale ervaring is hij in de wolken.

Wat hij dan te zien krijgt, wordt beschreven in de meest klassieke categorieën als een groots mysterie, een onbegrijpelijke zekerheid. Buitenmaats zijn deze olifanten, en dan nog wel loslopend. Het tafereel doorbreekt volkomen de dagelijkse orde. Het kind is aan tijd en ruimte ontstegen. Sprakeloos holt hij terug. Niet de ratio maar de imaginatio vormde de ‘onderhuidse krachtbron’ van deze ervaring.

Wij moeten niet denken dat wij ze óók zien, dat wij vatten wat hij ziet, omdat wij weten wat Sarasani betekent! De brug van de ingenieur is niet de brug van Nijhoff, de olifanten van het circus zijn niet de olifanten van Willem Jan.

Willem Jans olifanten bestaan bij de gratie van visionaire oplettendheid. Willem Jan ziet geen andere olifanten op de Ringdijk, hij ziet de olifanten anders; hij schouwt ze, zegt de mystieke traditie.

In dit verhaal is zeker sprake van een spirituele leerweg, het kind heeft op het einde van die weg iets ontzagwekkends geleerd. Het kind ervaart

zich ingewijd in een transcendente orde, onbegrijpelijk voor de agogen om hem heen, zoals zijn bekering dat was voor zijn toehoorders op de Vrije Universiteit.

Ik vertel u dit verhaal vandaag natuurlijk juist ook vanwege de agogen die Otten opvoert rond zijn ervaring. Die mislukken jammerlijk genoeg allen in hun leraarschap. Het is voor ons thema betekenisvol om die mislukkingen van dichtbij te bekijken, om ons dan gewaarschuwd af te vragen wat goed leraarschap dan wel zou kunnen betekenen in de context van transmissie en transcendentie.

Agogen en falend leraarschap

Daar zijn in de eerste plaats de 'Hopse meneren en mevrouwen'. Otten noemt zijn toehoorders soms ook zo. Zij staan nog niet eens stil bij wat ons overkomen is. We zijn in overtreding geweest en daarmee houdt alles op. Iemand die het Landje is overgestoken, heeft zich op verboden terrein begeven, en dan kan hij alleen nog maar te maken hebben gehad met 'ketterse' dingen. Dat is het Hopse a-priori waar het merendeel van mijn leraren die mij het goddelijke trachten over te dragen in mijn kinder-, puber- en adolescenten- en jong volwassen jaren, mee behept waren. Hoe dikwijls heb ik niet gemerkt dat mensen gewoonweg niet ingingen op wat ik poogde te formuleren, en dat alleen, omdat ik in hun ogen het Heilige Roomse Land overgestoken was. Wie van het officieel aangegeven juiste pad afwijkt, kan wel vol enthousiasme zijn verhaal vertellen, het blijven 'praatjes voor de vaak' zegt mevrouw Hop. De Hopse meneren en mevrouwen hebben instinctief gekozen voor wat officieel geldt, de rest is moerassig terrein.

In de mate dat het er tussen leraar en leerling 'Hops' aan toe gaat, geldt de officiële norm, of die nu katholiek, hetero, maçonniek, jungiaans of zelfs zenboeddhistisch is! Het gaat hier niet om de vraag of de leraar inhoudelijk misschien wel gelijk heeft (dat zal hij dikwijls best hebben gehad!); het gaat er om dat men a priori voor mij weet wat orthodox en ketters is.

Als nonconformisme toch het kenmerk van werkelijke alle grote leraren en profeten in de geschiedenis is, dan kan het toch niet de bedoeling zijn dat we zo gaan leven dat zij onze norm gaan worden, en wij dus door het leven gaan door ons te conformeren aan nonconformisten. Een kwalijke zaak.

Vervolgens zijn daar de broertjes, die zich niet druk maken om overtredingen zoals mevrouw Hop, en die ook niet ontkennen dat we olifanten gezien hebben, maar die meteen onze ervaring neutraliseren door een ander groot, nog spectaculairder dier bij de hand te hebben: een kameel op straat! Dat zijn de leraren die blijkbaar weten wat jij ervaren hebt, en laten merken dat zij het ook, maar daar bovenuit, nog iets sterkers ervaren hebben. Wat jij hebt ervaren, mijn beste Zenleerling, is in feite helemaal niet zo iets bijzonders. Nu ervaar je de bergen nog als bergen, prachtig, ik weet er alles van, maar ik heb een ervaring gehad van bergen die nog veel verder gaat. Wat je nu ervaart, geloof me, op een bepaalde dag zul je meemaken dat deze ervaring niets zal voorstellen. En we buigen het hoofd.

Onze 'medebroeders-docenten' vatten de persoonlijke kern van onze ervaring niet, en let wel, dat kunnen ze ook niet, want onze ervaring van 'olifanten' is wezenlijk niet te vatten, maar kom dan als leraar niet met 'kamelen' aanzetten. In de christelijke catechese was Jezus steeds zo'n kameel.

Jij hebt een numineuze ervaring gehad maar de theoloog zegt dat je eigenlijk Jezus ervaren hebt. Het bijkomend nare in zo'n situatie is dikwijls, en dat overkomt Willem Jan ook, dat je je laat verleiden om in te gaan op die 'kameel', je verstrikt raakt in het aantal bulten, Jezus heeft er twee van nature, of drie zegt Athanasius, en ineens gaat het over totaal iets anders dan wat jou overkomen is. Na een tijdje laat je het maar zitten en val je uitgeput in slaap.

Maar dé agoge in dit verhaal is natuurlijk juffrouw Ruiter. De wijze waarop zij omgaat met de ervaring van dit kind, staat symbool voor het

vele onderwijs dat we 'genoten' hebben, waarin namelijk simpelweg geen plaats is, zoals Otten schrijft, voor het 'raadselachtige, onbedwingbare, onlogische en bindende'. Ofwel laten al die juffrouwen en meneren deze zaken ongemoeid (omdat ze er geen weet van hebben in hun ervaring, misschien nog het minst slechte), ofwel ze 'leggen ze uit', lossen de raadsels op en maken er een logisch discours van, zodat je er afstand van neemt, en ze niet meer bindend, onontkoombaar voor je zijn. Daarna kan juffrouw Ruiter overhoren wat ze overgedragen heeft en er een punt voor geven.

Dit type leraren kan een glimlach niet onderdrukken als ze lezen dat Willem Jan, terugrennend naar huis, de wagens passeert met daarop 'Sarassani'. Zij hebben het door, Willem Jan nog niet, de lieverd! Dit type

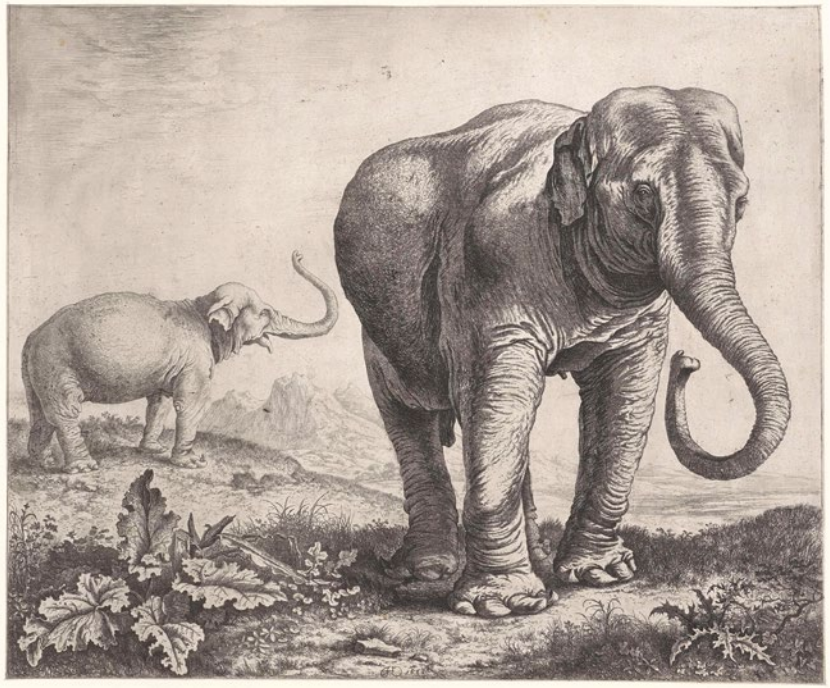

glimlach komt voort, zou Peter Sloterdijk zeggen, uit de 'cynische rede'.

Voor juffrouw Ruiter bestaat er maar één soort weten, dat zich afspeelt in tijd en ruimte, causaal empirisch te herleiden is, en in die wereld bevinden zich de olifanten, de echte volgens haar. Al de andere zijn niet-echt, en het is haar taak ze echt te maken. Ze gelooft me dus niet echt, besefte het kind toen al. De tragiek van het verhaal is dat er iets, IETS uit hem wegsijpelde.

Juffrouw Ruiter had vol schroom de heilige grond van Willem Jan aan de Ringdijk niet met voeten moeten treden. Ze had moeten weten dat hier iets onverklaarbaars was gebeurd. Juffrouw Ruiter staat klaar met een verklaring. En een verklaring 'is altijd voor handen' schrijft Otten.

Maar wat moeten we in deze context dan wel verstaan onder goed leraarschap, ik bedoel, in de context van wat Otten noemt, 'het raadselachtige, onbedwingbare, onlogische en bindende tegending'?

De slechte leraar kennen we nu: die ontraadselt, die brengt logica aan en haalt ons uit de droom!

Het lijkt er sterk op dat de goede leraar op zijn minst raadselachtig en onlogisch moet zijn.

Leraren zonder leerstelsel of methode

Men hoeft slechts op een oppervlakkige manier door het boek van Nico heen te bladeren, om om de haverklap op die raadselachtige, onregelende leraar te stoten. Je denkt bij een voetbaltrainer in de leer te gaan, maar plots komt hij aanzetten met een honkbalknuppel of krijg je een tennisracket in je hand geduwd, en dikwijls is er, zo lijkt het, geen bal te bekennen. Oordeel zelf. Twee citaten van Nico:

'Zen is het theater van de vrije geest, zonder uitgeschreven tekst of regieaanwijzingen. Een aaneenschakeling van improvisaties. Geen uitwisseling van beleefdheden. Geen uitleg of nadere verklaringen. Voor het heilige der heiligen geen sacrale woorden, geen grote verhalen maar

spotternij, clowneske grappen, platvloerse grollen. Eerbied en respect worden verpakt in ironie, ruwheid, geveinsde domheid.'

'Hoe wisten deze Chinese Zenmeesters dat hun gebaren of woorden zo raak waren dat ze de gespannen zoekende geest van hun leerlingen ter plekke tot innerlijke kalmte brachten? Dat wisten ze niet. Ze deden maar wat.'

Als de monnik Linji drie jaar lang in een klooster verblijft, en nog steeds geen vraag gesteld heeft', merkt Nico op: 'Wist hij dat je in zen alles kunt vragen, maar nooit een zinnig antwoord krijgt?'

De theoloog en filosoof Alan Watts, vijftig jaar geleden één van mijn grote meesters, na mijn Hopse leerjaren, heeft geen enkele twijfel: 'De grondpositie van de Zenmeester is, dat hij niets te onderwijzen heeft, geen leerstelsel, geen methode, geen enkel soort doel of inzicht. Als de Zenmeester zegt dat als er al iets te zeggen valt, dit is, 'dat water dat vloeit, blauw is en dat de bergtoppen groen zijn', ga dat dan niet uitleggen als natuur-mysticisme. En als hij zegt dat de Boeddha 'gedroogde ontlasting' is, maak daar dan geen pantheïsme van. Zen is geen enkel -isme en geen enkele leer van welke aard ook. Het leven zegt een andere Zenmeester is geen probleem, waarom vraagt u dan om een oplossing?'

We zouden nu simpelweg kunnen afhaken. Dit slaat nergens meer op. Als we dit alles niet lezen als een grote paradox, als narrenpraat, komen we geen stap verder. Wie ook maar even dit soort uitspraken serieus gaat nemen, beseft immers dat ze vol tegenspraak zitten. En dat dat zo bedoeld is! Want laten we wel wezen, iemand die ten stelligste beweert dat hij geen leerstellingen heeft, debiteert een leerstelling van jewelste. Er wordt blijkbaar een geweldig projectiescherm voor ons opgehangen. Laten we daarom ook maar domheid veinzen.

Eén ding is in ieder geval duidelijk: alle juffrouw Ruiter-logica faalt hier ten enen male.

'Das Fürwahrhalten lässt sich nicht mitteilen.'

Voor we verder gaan, is het misschien belangrijk duidelijk te stellen dat het hier niet gaat om de vraag of transmissie mogelijk is tussen mensen. Natuurlijk is die mogelijk, en die is er overal en altijd geweest. Nico schrijft: 'Transmissie vindt te allen tijde plaats en op de meest verschillende terreinen van het menselijk bestaan. Ouders leren hun kinderen de eerste taalvaardigheid, hoe ze zich dienen te gedragen of zich maatschappelijk staande kunnen houden. Op school is er kennisoverdracht, op het werk wordt vakkennis doorgegeven. Jonge kunstenaars gaan voor onderricht naar de academie, het conservatorium of de toneelschool. Sommigen zoeken individueel onderwijs bij een bekend meester of pedagoog. Op elk gebied is er sprake van overlevering.'

Hier ligt ons probleem niet. Honderd en een dingen kunnen overgedragen worden, maar kan de ervaring van het wonder overgedragen worden, zodat jij het ook ervaart? Dat kan niet, je kunt geen enkele persoonlijke ervaring overdragen.

Kant heeft deze overtuiging in een kapitale zin samengevat. 'Das Fürwahrhalten lässt sich nicht mitteilen.' ('Iets voor waar houden, dat kun je niet meedelen.'). Dat centrale pedagogische principe speelt hier. 'Iets voor waar houden' betekent: persoonlijk ergens betekenis aan toekennen. In wat voor vorm dit ook gebeurt (menen, geloven, weten, mystiek schouwen) het is steeds zo, schrijft Kant, dat hoezeer jij er ook van overtuigd mag zijn dat wat jij voor waar houdt ook voor anderen moet gelden, jij dat nooit aan een andere persoon kunt overdragen. Een persoonlijke overtuiging kan nooit bij de ander worden afgedwongen of aangeleerd, per definitie niet. Iets voor waar houden blijft ten principale het werk van het individu zelf.

'Kan de deugd onderwezen worden?' Ongeveer 400 jaar vóór Christus werd deze vraag aan Socrates gesteld. Het antwoord dat hij gaf, mag

speelser zijn dan die ene gebeitelde zin van Kant, het komt op hetzelfde neer: 'Nee!'

De filosoof Buber heeft dit adagium van Kant concreet geïllustreerd vanuit zijn praktijk. 'Als ik onderricht geef in algebra', zegt hij, 'kan ik er op rekenen, dat het mij gelukken zal mijn leerlingen kennis te verschaffen van wat vergelijkingen in de tweede graad met twee onbekenden zijn; ook degene die het traagste bevattingsvermogen heeft, zal ze zo goed begrijpen, dat hij 's nachts als hij niet slapen kan, zich er mee bezig zal houden vergelijkingen op te lossen, en ook wie het zwakste geheugen heeft zal zich nog op hoge leeftijd herinneren, hoe men met x en y kan spelen.

Zodra het mij daarentegen om karakteropvoeding te doen is, wordt alles problematisch. Ik probeer mijn leerlingen uit te leggen dat afgunst schandelijk is, en reeds bespeur ik de verborgen weerstand van degenen die minder bezitten dan hun kameraden; ik probeer duidelijk te maken dat het onbehoorlijk is om een zwakkere te slaan, en reeds zie ik het onderdrukte lachen in de mondhoeken van de sterkeren; ik probeer te laten zien dat de leugen het leven vernietigt en het allerbedenkelijkste gebeurt: de ergste gewoonteleugenaar van mijn klas schrijft een briljant opstel over de destructieve macht van de leugen. Ik heb de fatale fout begaan, (de deugd) ethiek te onderrichten.'

Een algebraïsche vergelijking onderwijzen (op voorwaarde dat de leerling voldoende intelligent is) kan wèl; onderwijzen dat je niet afgunstig mag zijn, kan niet. Je kunt het natuurlijk wel zeggen, en men beaamt het misschien ook nog wel vlugger dan dat men een algebrasom weet op te lossen, maar daarom zet dit geleerde zich nog niet zó in je vast dat je daarna niet meer afgunstig bént! Als je één keer hebt ingezien dat twee maal twee, vier is (als je dat geleerd hebt), dan houd je je daaraan, heel je verdere leven, maar als je één keer hebt ingezien dat leugenachtigheid te verafschuwen is, dan betekent dat nog geenszins dat je je daar aan zult (kunt) houden. 'Ik zie wel in hoe ik behoor te handelen, maar daarom doe ik het nog niet.' (Medea). Als het gaat om handelen, hebben verstandelijke capaciteiten een zeer oppervlakkige overdrachtelijke kracht. Dat roken slecht is, wordt door de meeste rokers en rooksters volmondig beaamd, maar daarom láten ze het nog niet.

In de Zentraditie weet men maar al te goed dat iets voor waar houden niet over te dragen is. Er is het bekende verhaal, door Nico verteld, van een man die aan Boeddha vraagt of er wel een zelf bestaat, en als Boeddha zwijgt, hem een tweede vraag stelt of het zelf dan misschien niet bestaat. Weer zwijgt Boeddha. Op de vraag van zijn wijsneuzige leerling Ananda waarom hij gezwegen heeft, antwoordt Boeddha, samengevat, aldus: als ik gezegd had dat er een zelf bestaat, dan had ik partij gekozen voor de eternalisten, en was ik ook nog eens tegen mijn eigen overtuiging ingegaan. Als ik gezegd had dat er geen zelf bestaat, had ik partij gekozen voor de nihilisten, en was ik tegen de overtuiging van deze man ingegaan. Want hij meent dat het zelf wel bestaat. Hij zou nog verwarder van mij afscheid hebben genomen, dan toen hij binnenkwam.

Wat ik in dit verhaal zou buitengewoon wijs vindt, is, dat Boeddha zijn eigen opvatting niet als uitgangspunt neemt, die is dat er geen zelf bestaat, omdat hij beseft dat zijn 'Fürwahrhalten' van dit inzicht, rationeel 'nicht mittgeteilt werden kann'.

Dus de klassieke conclusie die hier in de mystieke traditie getrokken wordt, (door Wittgenstein exemplarisch verwoord) is: 'Worüber man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen'. (Wittgenstein)

Wat een consequentie is van deze aanpak van de Boeddha en van elke rechtgeaarde spirituele leraar, is, is het feit dat de leraar de leerling niet zijn eventueel valse premissen afneemt. Naar mijn idee een essentieel kenmerk van dit leraarschap.

Dit type leraar houdt zijn kind niet tegen als het thuisland oversteekt en overduidelijk in een moerassig gebied terecht komt. Hij neemt hem

het voortmodderen niet af door hem mee te voeren langs hemelse paden van bevrijding en verlichting. Dat zou alleen maar tot luchtfietserij leiden. De leraar weet dat hem voorhouden wat hij voor waar moet houden, absoluut niet helpt, simpelweg omdat dit niets oplevert. Hij kan zijn leerling niet uit de kringloop van leven en dood trekken. Daar moet deze zichzelf uit bevrijden.

Het verhaal van Otten is hier zeer illustratief. Hij verlaat het pad van zijn moeder, en klimt zelf de ringdijk op en zie, hij ZIET. De goede leraar weigert alle springplanken en vluchtheuvels. Misschien zal de leerling uiteindelijk niets schouwen, misschien wordt hij opgeslokt door de boze wolf. De goede leraar is niet degene die de wolf voor alle zekerheid eerst neerschiet zodat Roodkapje niets te vrezen heeft, of die zegt: spring jij maar bij mij achter op de fiets, we fietsen om het moeras heen de ringdijk op. Dan worden je schoenen niet vuil.

Zwijgen

Het weten te zwijgen is een tweede eigenschap van 'goed leraarschap' waar het raakvlakken wil hebben met transmissie en transcendentie. Er is een beroemd verhaal in deze traditie waarin dit zwijgen centraal staat.

Een zwijgende Boeddha houdt daarin zijn toehoorders een bloem voor. De hand met die bloem staat afgebeeld op de kaft van Nico's boek. Iedereen zwijgt, alleen één man glimlacht, en Boeddha zegt, ik citeer Nico: 'Ik heb het ware Dharma-oog, de wonderbaarlijke geest van nirvana, de ware vorm van het vormloze, en de subtiele Dharmapoort, onafhankelijk van woorden, overgeleverd voorbij elke leerstelligheid.' (vgl. 149).

Ik ben zo vrij om dit het verhaal als titel te geven: 'het wonder van de losse bloem', even wonderlijk als dat van de 'losse olifanten'.

In die 'losse bloem' schouwt de monnik de 'kosmische orde', zoals 'dharma' wel wordt omschreven. Surfend over websites heb ik gezien dat dharma dikwijls als een prachtige mandala wordt afgebeeld, alles bevattend, vorm en vormloosheid in-een. En de monnik, participerend aan die orde, krijgt dharma-ogen, en ziet rechtstreeks het onzienlijke, woordeloos, sprakeloos. Het Willem Jan had volgens mij net zo'n blik!

Ik moet nu toch op deze feestdag, het spijt me, een zware kanttekening plaatsen bij dit verhaal. Wat namelijk volstrekt niet mag in dit verband, is de uitspraak van Boeddha ook maar enigszins letterlijk nemen: 'Ik heb dit overgeleverd zonder woorden'. Nu kunnen wij toch een glimlach niet onderdrukken, en fluisteren hem toe: 'Als er nu één illusie is, juist volgens u, dan is dat toch wel dat van ons 'ik', ons 'ego'. En daarom zeggen: 'Ik' heb dat allemaal toch maar mooi overgedragen, dat staat toch haaks op uw levensbeschouwing? Draai er maar niet om heen, en zeg eerlijk: U deed maar wat.'

We begrijpen natuurlijk best wat hier is gebeurd. Net zoals de evangelist Johannes Jezus laat zeggen: 'Ik ben de weg, de waarheid en het leven', legt de Zentraditie dit 'ik' in de mond van Boeddha. Het is een klassiek literair procédé wat uitdrukt dat via Boeddha en via Jezus ons het heil is toegekomen. Want dat gebeurt hier natuurlijk 'Via Boeddha en de losse bloem' heeft het harma zich geopenbaard. 'Door hem heen' zo u wilt maar niet 'door' hem. En dat gebeurde vanwege het feit dat én Boeddha én de monnik hun 'ik' wisten thuis te laten en participeerden aan de dharma-werkelijkheid die beiden omspande.

Op zijn best kan men zeggen dat de monnik zag dat die werkelijkheid zich manifesteerde in het zwijgen van Boeddha en in die losse bloem, maar als buitenstaanders weten we eigenlijk al niet meer wat we zeggen, we begrijpen er niets van.

Maar we dienen hier wel scherp te blijven formuleren: Boeddha was een manifestatie van dharma, niet omdat hij leraar was (dan zouden zij die geen leraar zijn er slecht aan toe zijn!), maar omdat hij het wonder van dharma zelf ervaren had, en dat gebeurde volgens de overlevering bij de Boeddha niet in het bijzijn van een leraar!

Verlicht worden hoeft dus niet via een leraar. Het valt me in dit verband trouwens op in het boek van Nico dat vele grote verlichte leraren erin bijna allen hun grote verlichting zonder leraar ontvingen. Om te beginnen Boeddha zelf, maar ook Jezus, Socrates, Zarathoestra, ze hadden geen leraar. En de schamele biechtvaders waar Theresia van Avila en Johannes van het Kruis het mee moesten doen, mogen de naam van leraar niet hebben. Grote profeten zoals Jesaja en Jeremias, de Mandela's en de Gandhi's, ze kropen allemaal zelf tegen de Ringdijk op om te zien wat er achter lag.

Nu lijkt het er op dat het leraarschap in de Zentraditie hier een grote uitzondering vormt, want zo lezen we toch, daarin moet de leraar per definitie het leraarschap overgedragen hebben gekregen van een andere leraar, en is er het heilige moeten van de Zennovice om een leraar te kiezen.

De leraar in de leerling

Maar dat klopt niet helemaal, of klopt het helemaal niet? In ieder geval blijken we ons met die mening op een verkeerd been te hebben gezet. Huangbo zei: 'Ik zeg niet dat er geen Zen is, maar dat er geen zenleraren zijn.' En Nico geeft hier als commentaar: 'In de wereld van de objectieve, zichtbare en definieerbare verschijnselen is er niets aan te wijzen dat de aanduiding 'zenleraar' verdient. De zenleraar zit uitsluitend in de geest van de zenleerling. De zenleraar die in de geest van de zenleerling woont, is op zoek naar de zenleraar. En als de leerling een leraar meent te ontmoeten, kan het zijn dat de betreffende leerling alles heeft ontdekt, maar niet de leraar.' (163)

Het is een kapitale gedachte die Nico hier meerdere malen uitwerkt, namelijk die van 'de leraar in de leerling'; die stuwt de leerling. Een bewonderenswaardige notie vind ik.

Onbewust is er in het doen en laten van het zevenjarig kind wel degelijk sprake van een inwendige leraar. Deze inwendige leraar kruist soms het pad met een uitwendige leraar, maar dat is niet noodzakelijk. Als die je pad kruist is het kompas van waaruit je leert, jouw inwendige leraar. Dit is trouwens weer een klassieke notie in alle mystieke stromingen: het is de geest in je die je leert en inspireert.

De goede leraar, waar wij nog steeds naar op zoek zijn, kan die goddelijke geest nooit overdragen, hij kan wel zoveel mogelijk proberen om alles wat die inspiratie belet, weg te halen, weg te schoppen desnoods, zodat het gebied waarin je je leerweg gaat, werkelijk braakliggend land is.

Het ritueel

Ik wil u tot slot nog wijzen op één eigenschap van de 'goede leraar', die ook centraal staat in het verhaal van 'het wonder van de losse bloem'. Dat is het feit dat Boeddha hier een ritueel uitvoert. Ik denk dat alles bijeen, dit mij het meest frappeerde in Nico's visie: de leraar die een

ritueel uitvoert. In de christelijke traditie hoort een ritueel bij de liturgie, zeker niet bij de catechese. Ik heb er zelf nooit zo bij stil gestaan. Nu zie ik dat men hier iets belangrijks miste, zeker in het tweede millennium. In het eerste millennium was catechese nog dikwijls opgenomen in de liturgie. Na de scholastiek is het ondenkbaar dat de magister een ritueel uitvoerde.

Ik denk, dat tegen de achtergrond van alles wat we gezien en ontleed hebben, een ritueel wel het meest krachtige wat een leraar kan doen als het gaat om transmissie en transcendentie. Zeker hij kan ook hier de transcendentie niet overdragen, maar wat hij wel kan doen, is een zodanige handeling verrichten dat het transcendente zich kán openbaren. Een ritueel is een in scène gezette symbolische handeling.

Bij een ritueel gaat het in de eerste plaats om een 'handeling', niet om een 'daad'. In een daad treedt een mens doelgericht naar buiten, wordt iets gewijzigd, iets teweeggebracht. Een daad is resultaatgericht. De handeling echter bestaat uit verrichtingen die, zo lijkt het, niet een naar buiten gericht doel hebben, maar een doel dat in de handeling zelf besloten ligt. Op een daad ben ik bewust gericht, bij een handeling kan ik afdwalen, mijmeren, kunnen allerlei gedachten in me opkomen, een handeling doe ik voor een groot deel onbewust. Een wereld van bedoelingen en bijbedoelingen kan erin schuilgaan.

De handeling krijgt daardoor iets schematisch, wordt min of meer automatisch uitgevoerd. Men kan de onderdelen van een handeling dan ook nog nauwelijks daden noemen. Een handeling speelt zich af, heeft een scenisch karakter. Bij een daad kan en zal dat nooit het geval zijn. Juist een handeling kan daarom na verloop van tijd overgaan in een ritueel.

De dichter Adriaan Roland Holst legde zich elke avond op in zijn fauteuil te gaan zitten, een kaars aan te steken, thee te drinken en een pijp te roken. Voor hem was dat een verplicht ritueel waarmee hij zijn inspiratie op peil hield. 'Wat is een ritueel', schrijft hij, 'als het niet een kring van verrichtingen is, waarbinnen een handeling zich, thans beveiligd tegen storingen van buiten, tot een gebeurtenis kan verhevigen?'

Moge het Grote Gebeuren ongestoord plaats vinden, het Uur U slaan! Daarvoor wordt het ritueel in werking gezet. De verrichtingen zelf kunnen daarom niet gestileerd genoeg zijn, het gaat er immers om dat ze onder geen beding de aandacht op zichzelf mogen vestigen. De aandacht is juist gericht op dat Iets, dat niet wordt beleefd als een menselijke prestatie maar als een genade, als de eventuele verschijning van het numineuze, het onuitsprekelijk totaal andere.

De ervaring van de jonge Willem Jan was mythisch van aard en had daarmee een ritueel karakter. Maar dat kan je gebeuren als je over de Ringdijk heen klautert. 'Uit' de ban van de ring van het alledaagse raakt en 'in' de ban van het transcendente raakt!

De gekozen verrichtingen van Roland Holst zijn overigens niet willekeurig gekozen. Ze lijken fundamenteel op eendere die eeuwenoud zijn, zij het in een totaal verschillend culturele kledij gestoken. De Chinees in zijn theeceremonie, de pijprokende indiaan, de in de lotushouding zittende zenboeddhist, zij allen voeren handelingen uit waarin de instinctief gekozen verrichtingen van de dichter moeiteloos te herkennen zijn.

De mens die aan een ritueel deelneemt beweegt zich op een archaïsch niveau van zijn psyche, op het niveau van zijn hersenstam; daar waar ons reptielen- en oude zoogdierenbrein aan het werk is.

Het ritueel verwijst per definitie naar het ongrijpbare en numineuze, het stelt het niet tegenwoordig. Anders verhindert men juist dat het mysterie zich openbaart.

Jung schrijft ergens: 'Het individuele bewustzijn is slechts de bloesem en vrucht van één seizoen, ontsproten aan het eeuwenoude onderaardse wortelstelsel. Ons bewustzijn is meer in overeenstemming met de waarheid wanneer het rekening houdt met het bestaan van dat

wortelstelsel; want dat is de moeder van alles.'

Het ritueel is één van de begenadigde plekken waar we (weer) voeling kunnen krijgen met dat wortelstelsel. De rituele verrichtingen hebben dáárom zo'n archaïsch karakter, omdat ze gerelateerd zijn aan dat miljoenen jaren oude onbewuste.

Vrijwel alles wat ons leven waardevol, zinvol en betekenisvol doet zijn, bestaat bij de gratie van deze irrationele krachten, die ons via intuïties, gevoelens, illusies, dromen, instincten, en... via rituelen bereiken. De werkelijkheden van kunst, spiritualiteit en seksualiteit bestaan bij de gratie van deze instinctieve impulsen. Kunst, religie en seksualiteit bestaan niet als rationele noodzaak, ze doorbreken juist de rationele en morele codes en dienen zich aan als genade.

In dit verband wil ik ook wijzen op de laatste hoofdstukken in Nico's boek waarin hij spreekt over de ervaring van kunst. Is dat meestal ook geen ritueel moment?

Samengevat: Men mag zich een leraar wensen: die een ritueel met ons kan uitvoeren, die in ons de leraar respecteert, die weet te zwijgen, die ons niet voorhoudt wat we voor waar moeten houden, en die ons voortdurend voor de voeten loopt als een grote ontregelaar van alles wat ons het ervaren van het 'wonder van de losse olifanten' in de weg kan staan.

Ik heb zo maar de stellige indruk dat Nico Tydeman zo'n leraar is.

TJEU VAN DEN BERK

NB Deze tekst, uitgesproken tijdens de Nico Tydeman-oeuvremiddag op 5 september 2015, is geschreven als lezing en ontbeert daarom wetenschappelijke bronvermeldingen en nauwgezette citering. Derhalve mag buiten deze eenmalige publicatie in ons KANZEON-schrift niet officieel uit deze tekst geciteerd worden.

ZEN CENTRUM ROTTERDAM

www.zenrotterdam.nl